

“Encara li dones el pit?” Tabús occidentals envers els usos de la corporalitat en la criança

“Are you still breastfeeding?” Western taboos about the uses of corporeality in childraising

Marta Ausona Bieto

Universitat de Barcelona

Resum

Cada cop més dones a Catalunya alleten els seus fills/es durant períodes més llargs de temps. No obstant, aquesta pràctica de la que s'exalten els seus beneficis per la mare i el nadó, s'acabava convertint, a partir d'un cert moment, en una anomalia. Especialment a partir de l'any, moltes de les mares que la segueixen practicant comencen a rebre crítiques centrades en tres punts: la dependència materno-filial, la malcriança dels fills i la obscenitat de l'acte. L'anàlisi d'aquestes crítiques, així com les seves justificacions èmic, ens endinsa en una reflexió sobre els usos de la corporalitat en la criança, la construcció de la noció de persona i els tabús existents a Occident entorn l'ús dels cossos i els seus fluids.

Paraules claus: lactància materna prolongada, noció de persona, mutualitat del ser, parentiu, criança natural, instint maternal

Abstract

Women in Catalonia are increasingly breastfeeding their children for longer periods of time. However, past a certain point this practice, said to be beneficial for both mother and baby, is seen as anomalous. Especially after the child's first birthday, many women who continue to breastfeed are subject to criticism on three grounds: it leads to mother-child dependency, it spoils the child, and the act itself is obscene. An analysis of these criticisms and their emic justifications invites us to reflect on the uses of corporeality in childrearing, the construction of personhood, and Western taboos concerning bodies and bodily fluids.

Keywords: extended breastfeeding, personhood, mutuality of being, kinship, natural upbringing, maternal instinct, corporeality

El present article exposa part de les hipòtesis i conclusions del meu treball de recerca, *Maternitats i alletament: Criances, Creences i Corporalitat*, presentat al Màster d'Antropologia i Etnografia de la Universitat de Barcelona. Defensada al juny del 2012, la meua tesina ha estat una exploració preliminar dels usos de la corporalitat en la criança. Es centrava en especial, però no únicament, amb la pràctica de l'alletament matern i la seva possible vinculació amb altres pràctiques que a Espanya s'han vingut anomenant, entre altres termes èmics, com *Criança Natural*¹, *Criança Conscient* o *Criança Corporal*².

Més enllà de la seva funció fisiològica, l'objectiu principal va ser l'anàlisi de la lactància des de la importància del seu paper simbòlic a l'hora d'establir relacions, significar-les i crear vincles de parentiu. És, en aquest sentit, que es basava principalment en les trames discursives al voltant de l'alletament i la maternitat, distingint els discursos més teoritzats o elaborats dels més espontanis. La meua intenció era contraposar aquests discursos mostrant la seva pluralitat, la seva funció legitimadora de les pràctiques i el seu pes en la construcció de sentits comuns. És a dir, de significats compartits. Es plantejava, per tant, com una recopilació de diferents veus i subjectivitats femenines entreteixides en un discurs polifònic i analític.

El treball de camp de la investigació es va realitzar entre el juliol del 2011 i el maig del 2012 emprant una metodologia qualitativa. Degut a que la meua recerca era una aproximació a diferents representacions sobre la lactància materna, no vaig recórrer únicament a dones que participessin en grups pro-lactància. Finalment, van ser dotze les mares que van estar interessades en participar. Havien alletat un promig d'1 a 3 anys. Es van realitzar un total de 20 entrevistes en profunditat. Van participar també tres llevadores i una doula³ i assessora certificada de lactància materna, que van donar un punt de vista més institucional.

La observació participant es va realitzar en dos grups d'ajuda mútua a Barcelona. Un d'ells va ser el grup de St. Andreu de l'Associació *Alba, Lactància Materna*. L'altre, el grup de Poble Sec de *La Lliga de la Llet*. Per últim, vaig participar a un grup de suport a la lactància d'un C.A.P. del barri barcelonès del Poble Sec.

Breu contextualització històrica de la lactància

Segons la compilació de Salas-Salvadó (2005: 401) la llet humana ha sigut durant segles la forma majoritària d'alimentar als nadons els primers anys de vida, ja fos la mare qui alletés o una altra dona. Autores com Soler (2011: 197) apunten que a mitjans del XIX, unit als progressos de la industrialització i la tecnologia, es va començar a desenvolupar la indústria dels aliments infantils. La comercialització de la lactància de fórmula va començar a introduir-se a Europa a finals del segle XIX. És durant el segle XX que es consolida i popularitza com un nou mètode de criança infantil ja que, a través de mètodes com la pasteurització, s'aconsegueix conservar la llet presentant més seguretat.

---

¹ Algunes de les pràctiques associades a aquesta criança serien: part no medicalitzat; no separació del nen i la mare després del part; lactància materna; contacte permanent entre els cos dels cuidadors –preferentment la mare- i el fill/a durant els primers mesos de vida; compartir el llit familiar; atendre al plor del nadó de forma immediata; el rebuig de mètodes conductivistes aplicats a la criança; i en el seu extrem es pot trobar el *homeschooling* i la lliure vacunació. Cal mencionar que aquestes pràctiques no es presenten com regles estrictes d'obligat compliment, podent-se donar formes pràctiques i no altres.

² Terme ideat per Ileana Medina i descrit en el seu blog de criança: *Tenemos tetas. La maternidad impúdica*. <http://www.tenemostetas.com/2010/12/crianza-corporal.html>

³ La doula és una dona que acompanya a altres dones durant el part i el puerperi oferint suport emocional i físic, de forma voluntària o, cada cop més, remunerada.

Durant la 27ª Assemblea Mundial de la Salut (1974) la O.M.S. adverteix de la davallada de la lactància materna i dels efectes negatius de la lactància artificial⁴. Relacionen aquest descens amb la promoció indiscriminada de sucedanis industrials i recomanen als estats membres adoptar mesures correctores (Paricio 2004:9). Al 1981, l'Assemblea Mundial de la Salut aprova el *Codi Internacional de Comercialització de Succedanis de Llet Materna*, al qual s'adhereix Espanya amb el R.D 1408/92, BOE 13.01.93. Uns anys més tard (1989) la OMS/UNICEF redacten la Declaració conjunta sobre *Protecció, promoció i suport de la lactància materna. La funció especial dels serveis de maternitat*, on disposen quin ha de ser el paper dels professionals mèdics respecte a la lactància. Al 1991, comença la *Baby Friendly Hospital Initiative*. És tracta d'una acreditació que la OMS/UNICEF concedeix als hospitals que segueixen les seves recomanacions i que, alhora, assolixen un mínim del 75% de lactància materna a la sortida de l'hospital (Paricio 2004:10). A Espanya, per dur a terme aquesta iniciativa, es crea l'Associació IHAN⁵ a l'abril del 1996.

A Catalunya, el Departament de Salut de la Generalitat elabora el *Protocol d'Assistència al Part i al Puerperi i d'Atenció al Nadó* (2003), incloent les recomanacions de la OMS. Actualment, a través dels Centres d'Atenció Primària es realitzen cursos dirigits a les mares de preparació al part i de recuperació en el post-part. Es solen anomenar "Educació Maternal" i la lactància és un dels temes principals a tractar.

Més enllà de la seva promoció governamental, des del 1987⁶ fins l'actualitat, van anar apareixent en el territori espanyol tota una sèrie d'associacions i grups d'ajuda mútua formats per mares, *assessores de lactància*⁷ i llevadores. Es creen dues federacions que engloben part d'aquests grups i associacions: la *Federación Española de Asociaciones pro Lactància Materna*⁸ (2003) i la *Federació Catalana de Grups de Suport a la Lactància Materna*⁹ (2002). Els membres d'aquesta gran multitud d'associacions, grups i xarxes de suport es troben presencialment en reunions periòdiques i/o s'interrelacionen a través d'Internet a partir dels nombrosos blogs, fòrums o pàgines del *Facebook*. Gran part d'aquests grups convoquen actes públics, per commemorar, per exemple, la *Setmana de la Lactància* o per contestar a actes que prenen com a greuges.

L'Escassetat de la llet materna com a fal·làcia econòmica

Els discursos èmics dins la *Criança Natural* sovint expliquen les interferències a la lactància materna com a pressions dels interessos comercials, emmascarades sota el mite de la escassetat i la qualitat de la llet humana. És important, des d'aquesta vessant,

⁴ En els països anomenats del Tercer Món, els efectes eren més devastadors: augment de la natalitat per reducció del període anovulatori de la lactància exclusiva i sense restriccions, augment de la mortalitat per preparar biberons amb aigua no potable, endeutament...

⁵ Les sigles IHAN responien a *Iniciativa Hospital Amics dels Nens*. Al 2009, conservant les mateixes sigles, es va passar a anomenar *Iniciativa per la Humanització de l'Assistència al Naixement i la Lactància*, segons fonts de la pàgina web de IHAN: <http://www.ihan.es/index1.asp>

⁶ Neix l'associació aragonesa *Vía Láctea*, <http://www.vialactea.org/>

⁷ Dones que, reunint certs requisits, donen assessorament en temes d'alletament. Per altra part, existeixen les assessores certificades de lactància, dones que tenint ja formació reglada en l'àmbit sanitari, obtenen una certificació oficial dels seus coneixements, IBCLC (*International Board Certified Lactation Consultants*), que les acredita a nivell internacional.

⁸ Reuneix a més de 50 associacions i grups de suport segons fonts de la seva web (<http://www.fedalma.org/>)

⁹ Nascuda amb l'objectiu de coordinar les 23 entitats independents que coexisteixen a Catalunya i que representen, segons fonts de la seva web, uns 50 grups en actiu (www.grups lactancia.org)

analitzar la lactància des de la definició substantivista d'Economia¹⁰ de Polanyi (1994: 91) i el que ell anomenava la fal·làcia de l'escassetat i l'elecció relativa entre mitjans insuficients.

A grans trets, la teoria científica actual¹¹ es basa en què la producció de llet es deu principalment a tres hormones: la oxitocina, la prolactina i el FIL. El FIL¹² és una proteïna que es troba dins la llet i actua com a inhibidor de la producció. Si el nadó mama molt s'emporta l'inhibidor, i si mama poc es queda a dins i produeix poca llet. La producció de llet i la seva composició s'ajusta de forma immediata, i independent per cada pit, a les necessitats del nadó: quant més mama, més llet es produeix i a l'inversa (González 2006: 31-32).

Certes pràctiques associades a la lactància i recomanades pel cos mèdic -sobretot durant els anys 60-70 del segle passat- interferien en la producció de la llet. Exemples d'aquestes interferències eren: endarreriment del moment de la primera presa rebutjant el calostre, determinar un temps d'espera entre les preses, fixar un temps de duració de les mateixes i l'alternança amb la llet artificial. En oposició a aquestes pràctiques, per tal d'evitar interferències que disminuïren la producció làctia, la OMS es basa en la teoria vigent de la *lliure demanda* -d'origen americà-. Aquest organisme recomana la *lactància materna exclusiva i a demanda*¹³ fins els 6 mesos, continuant amb la mateixa fins, almenys, el dos anys d'edat.

Malgrat l'actual teoria científica, segueix existint la creença de que no totes les dones tenen la mateixa llet ni de la mateixa qualitat. Aquest fet, que es podria vincular a la percepció de diferents classes de cossos, afeblint així la democratització en les construccions del cos femení¹⁴, tampoc es pot deslligar de l'impacte que ha ocasionat el mercat dels aliments infantils en la nutrició.

La llet humana, abans de l'aparició del biberó, ja era objecte de comercialització, tal com demostra la monografia d'Elena Soler (2011). Amb l'aparició del biberó, tal com indica l'autora, la llet segueix en el mercat però com una mercaderia independent al separar-se de la seva productora o dona lactant. Es podria considerar si, un cop la lactància de fórmula entra en el mercat i constitueix un Mercat -el de la nutrició infantil-, s'elabora i construeix un discurs cada cop més predominant d'escassetat de la llet materna. Discurs que situa a les mares davant una elecció relativa entre mitjans insuficients.

Per pediatres com González, la hipogalactia o escassetat de llet és una rara malaltia que afecta a un percentatge molt baix de dones (González 2006:146.). Tanmateix, la creença de "no tenir suficient llet" o de que "no alimenti", és un dels principals motius adduïts pels que es recorre a la llet artificial com a substitució de la llet materna o complement de la mateixa. Tot i l'ús instrumental que algunes dones poden fer d'aquest argument per evitar ser culpabilitzades¹⁵ si es decanten pel biberó,

¹⁰ Econòmic, en el sentit substantivista, "denota simplement algo que se refiere al proceso de satisfacer las necesidades materiales. En este sentido, estudiar los medios de sustento del hombre es estudiar la economía en el sentido substantivo del término" (Polanyi 1994: 91).

¹¹ La font utilitzada ha estat el llibre del pediatra Carlos González (2006).

¹² *Feedback Inhibitor of Lactation*

¹³ terme èmic mèdic que es refereix a donar el pit cada cop que ho demana el nadó i el temps que ho demani, sent la llet materna l'únic aliment que ingereixi el nadó els primers mesos de vida.

¹⁴ Yalom (1997: 93) menciona que fins el s.XVIII el pit lactant s'associava a les dones camperoles, més properes a la natura, i el pit eròtic -el no usat- a les classes altes (aristocràcia i burgesia). Soler (2011: 184) esmenta que, al s.XIX, s'associava el cos de la dida -d'origen camperol- més a prop de la natura a diferència del de la dona burgesa. A l'abandonar la lactància a través d'una dida remunerada es va produir una democratització en la percepció del cos de la dona. Tot i que actualment no hi hagi un cos diferent en base a la classe social si que sembla que no tots els cossos de dona siguin fisiològicament iguals. Aquesta afirmació es basa en els nombrosos comentaris recollits durant el treball de camps que feien referència al fet de "no tenir llet" o que aquesta "no alimentes"

¹⁵ Tal com sembla suggerir Montes a la seva tesis doctoral *Las culturas del nacimiento* (Montes 2007: 330).

també s'utilitza com a pressió social sobre les dones que volen seguir alletant perquè deixin de fer-ho¹⁶.

Les pràctiques en la regulació d'horaris prescrites pel cos mèdic durant bona part del s.XX, com s'esmentava, van interferir en la producció del volum de llet. Per Narotzky (1995: 68), aquesta regulació responia a las necessitats d'organització del medi hospitalari així com a la racionalització de les tasques domèstiques seguint unes pautes similars a l'organització científica del treball. Segons l'autora, una de les conseqüències materials d'aquesta racionalització respecte al procés de procreació, és la reducció de la quantitat de llet i del període de lactància. En un context de producció d'aliments artificials infantils per part de grans multinacionals:

podemos especular con los beneficios económicos que ambos efectos pueden reportar ya que suponen por un lado el aumento hipotético de la demanda a largo plazo pero sobretudo adelantan la necesidad de introducción de alimentación artificial, teniendo en cuenta que cuanto más se adelanta más necesidad existe de recurrir a alimentos infantiles de producción industrial (leche en polvo, “potitos”,...). (Narotzky 1995: 68).

Per l'antropòloga, el control generalitzat de la lactància des del seu inici per part d'experts masculins, és un fenomen que s'ha de lligar tant a l'expropiació de sabers i capacitat decisòria de les mares -i de les dones que les poden guiar a partir de la seva experiència- com al creixement d'una indústria d'aliments infantils.

L'escassetat de la llet, com he tractat de demostrar, es deu a pràctiques respecte a ella que la interfereixen i no a una deficiència biològica o a una escassetat “natural”. L'escassetat de la llet materna i l'elecció relativa entre mitjans insuficients es tornen, per tant, una fal·làcia.

Cultura del biberó, cultura de l'alletament matern i ruptura dels models familiars

Durant els anys seixanta del segle passat existeix un *boom* del biberó. Es converteix, dins de certs camps socials, en un símbol de modernitat, emancipació i alliberació femenina. Cal recordar que durant el règim franquista es va configurar la imatge de la dona-mare com a *àngel de la llar* (Soler 2011: 198), associant l'alletament –tot i que fos pautat- com un sagrat deure matern (M. de Miguel 1984: 92). El biberó configura, ja des dels inicis del s. XX, una nova construcció cultural de la maternitat que és ben acceptada per considerar-se una “maternitat científica” (Soler 2011: 198). Arrel d'aquest nou model de criança, com indica Soler (2011: 198), la productora (mare o dida) i el producte (la llet) es separen. El biberó, seguint l'autora, trenca les relacions i identitats creades durant segles i amb això el significat cultural de la llet humana.

A través del treball de camp s'han anat trobant diverses referències, parlades o escrites, sobre la *cultura del biberó* en oposició de la *cultura de l'alletament matern*. L'impacte del biberó ha tingut un pes en la manera d'alletar i de percebre tant l'alletament com el cos. No es pot parlar d'alletament matern sense parlar d'alletament artificial. En els discursos de la major part de les meves informants, en especial les especialistes (llevadores), es detecta una dicotomia entre *la cultura del biberó* i la

¹⁶ Un tema recurrent en les reunions del grup de lactància ALBA de St. Andreu eren els comentaris sobre “la insuficiència de la llet” que rebien algunes mares per part de membres de la seva família (mares i sogres especialment) i/o per part de pediatres. Consells que incidien en la necessitat d'alternar la llet materna amb la de fórmula. Una de les meves informants va abandonar la lactància de la primera filla entre el segon i tercer mes, induïda, segons ella, pel seu pediatre i la seva mare. Degut a aquesta primera experiència, en el segon embaràs va decidir buscar altres referents abans del part. El seu cas, no era aïllat. Tal com vaig constatar durant les observacions participants als grups de suport assistien dones embarassades pels mateixos motius que la Sandra.

cultura de l'alletament matern. El primer cop que vaig sentir parlar d'aquestes dues cultures va ser a través de la llevadora Pepi Domínguez¹⁷: “la cultura del biberó es veu en frases com *t'ha buidat el pit*, però el pit mai no es buida, no és un recipient, es parteix del recipient que és el biberó. Com dir que el nadó utilitza el mugró com a xumet quan és el xumet el que utilitza com a mugró”. Seria, per tant, percebre l'alletament matern en termes de lactància artificial, aplicant també els termes economicistes i de la lògica de la productivitat (qualitat, quantitat i beneficis) que s'apliquen a un producte industrial. Des de la *cultura del biberó*, es veuria el pit com un envàs –que s'omple i es buida- i per tant com un objecte, enlloc de veure el pit per les (inter)relacions que crea, de veure'l com un pit relacional que crea vincle (emocional i de parentiu). Davant la *cultura del biberó* existeix, en els discursos de gran part de les meves informants, una reconfiguració del que elles anomenen la *cultura de l'alletament matern*.

Davant els prejudicis i mites vigents envers la lactància materna, els grups de suport tenen la funció de normalitzar-la i reconstituir uns sabers femenins al voltant de l'alletament matern. Reconstitució que es fa a partir de compartir i contrastar la pròpia experiència i els coneixements professionals alternatius amb els que les mares troben en altres contextos quotidians (alguns dels pediatres dels seus fills/es, mares, sogres, amistats...). Les que realitzen les mateixes pràctiques assenten una altra *normalitat*, reconfiguren una cultura al voltant de l'alletament matern prenent com a referència les pròpies experiències de lactar i no aquelles derivades del biberó o de l'alletament pautat. Es normalitza, naturalitzant-ho, allò que les mares es van trobant i se l'hi posa nom: que els nadons tinguin períodes que mamin més que abans, les anomenades *crisi de creixement*; que existeixen nadons que demanen més que altres, *alta* i *baixa demanda*; que els nadons es continuïn despertant per les nits per mamar, *fases del son evolutiu del nadó*, etc. Es dona un marc d'explicació a l'experiència, se la dota de paraules comunes i se'n treuen les anomalies o patologies que als mateixos fets se'ls hi pot donar des de fora, al no encaixar amb les seves nocions sobre la naturalesa dels nadons.

Normalitzar comporta que moltes mares es tranquil·litzin respecte la seva experiència en la maternitat. S'afirma una determinada manera de fer les coses. Les trobades que a vegades convoquen per lactar en públic es podrien interpretar com actes comunitaris –inclús rituals- que reafirmen aquesta determinada manera de fer. S'elaboren discursos alternatius necessaris per exercir i legitimar la pròpia agència, existint una reconfiguració de l'ordre simbòlic al voltant de l'alletament i la maternitat. Discursos que, no hem d'oblidar, tenen els seus propis referents teòrics (pediatres, psicòlegs, obstetres, antropòlegs...) i es reforcen amb determinats estudis científics dins el camp de la medicina, l'antropologia i la psicologia. Discursos, per tant, que troben validació en teories d'especialistes que parteixen d'una determinada anàlisi, interpretació i teorització científica del procés d'alletament i criança, produïda i difosa per aquests experts.

Sovint existeix una ruptura entre el model de criança rebuda per les mares i la que elles exerceixen tot i que existeixin continuïtats. Moltes de les informants van ser alletades per les seves mares de forma pautada només uns quants mesos, fins que “es va acabar la llet”, i després es va recórrer a la llet de fórmula. La ruptura té a veure tant amb la forma de lactància com al temps de duració de la mateixa. Aquesta ruptura ens porta al fet que dins la família hi ha més innovació i agència del que es pot suposar, tot i que es representi sovint com una perpetuació.

---

¹⁷ Llevadora del CAP Les Hortes de Poble-Sec, on du a terme grups de post-part i suport a la lactància. Component també de la Cooperativa Titania-Tascó, on assisteix els parts a casa, realitza visites durant l'embaràs i el post part i participa als grups de preparació a la maternitat/paternitat.

Per altra part, els canvis en els models es poden vincular a una individuació de cada nucli familiar que ens condueix als debats sobre l'individualisme. Cabria preguntar-se si els canvis periòdics en cada model de criança tenen a veure amb posar una "marca personal" a la nova família generada amb el naixement d'un fill/a. Marca que la distingiria de la precedent, individuand-la com a unitat, creant així una nova identitat familiar. Aquesta individuació també s'exerceix sobre cada fill/a, ja que "cada nadó és un món". Es podria plantejar si gran part de la creació i transmissió de sabers és realitza, en una línia del temps, més en una interacció horitzontal -dins una mateixa generació- que en una de vertical -de mares a filles/nores-, on les influències externes a la família (manuals, protocols i tendències del moment,...) tenen un gran pes. Cal assenyalar, no obstant, que la transmissió de sabers des de les persones a les quals se'ls hi atorga un rol d'experts (metges, llevadores, psicòlegs,...), no es produeixen en termes d'igualtat.

Lactància i instint

Un dels temes que va anar apareixent en la recerca va ser el de l'instint, sorgint en molts discursos el que Montes (2007: 264), citant a Osborne (1993), anomena *essencialisme biològic*.

L'instint matern ha estat molt criticat des de certs sectors feministes com una naturalització de la dona en el seu paper reproductiu, creant l'ideal inassolible de la *Bona Mare*. Ideal que afavoreix la ideologia de *maternitat intensiva*¹⁸ (Hays, 1998 a Esteban 2000: 212). L'ideal de *Bona Mare*, per diferents autores, correspondria a la idea de la mare abnegada i feliç on l'instint matern tindria un pes clau en la naturalització d'aquest ideal. Instint definit com l'amor espontani, absolut i universal de la mare cap al seu nadó que la porta a saber innatament com cuidar-lo.

Totes les meves informants creuen en l'instint matern tot i que aquest adopta més d'un significat. És l'amor incondicional cap al fill/a, l'instint de protecció i supervivència. Però, al mateix temps, és la confiança en el cos i el deixar-se portar pel que aquest demana, tant a la mare com al nadó. A la llum de les dades recollides durant treball de camp, l'instint sembla prendre múltiples significacions depenent del context en el que s'utilitzi, sent d'una ductilitat i una plasticitat difícils d'encaixar dins una rígida i polititzada definició acadèmica.

L'instint serveix per legitimar les pròpies pràctiques de criança ja que, tal com em deia una mare, "davant l'instint, no hi ha llibre que valgui" [Mònica]. Per la Mireia el seu instint matern la portava a realitzar o descartar certes pràctiques: "donar el pit em surt perquè tinc instint i he parit (...) en canvi el *colecho*¹⁹ no m'ha sortit. A altres l'instint les portarà a fer-ho, està bé, però a mi no em surt per aquí" [Mireia, mare d'un fill de 19 mesos]. Tanmateix l'instint no és present només com un *domini* de la mare, sinó que es parla també d'un *instint de criança*, que també pot tenir un pare. Tal com em deia la Mònica: "entre el meu company i en Teo hi ha un vincle molt especial. Es va quedar dos mesos i mig amb ell mentre jo treballava. Ell s'ha fet cada cop més "femení", té aquest instint de criança que és molt maternal".

¹⁸ La maternitat intensiva seria la dedicació exclusiva, directa o indirecta, de la mare en la criança dels fills/es i la llar, convertint-se en les dones que treballen fora de casa en una doble jornada laboral, i que provoca en moltes dones la sensació d'incompatibilitat entre ambdós àmbits.

¹⁹ Terme èmic castellà per referir-se a la pràctica del compartir el llit amb el fill/a. En català s'utilitza el terme èmic de collit o llit familiar.

La naturalesa del nadó també es veu com purament instintiva i no reprimida per la cultura. El nadó és el que sap perquè conserva els instints: el de succió, el de cercar el mugró de la mare, el de reconèixer-la per l'olor, el saber quan ha de menjar i dormir... En suma, l'instint es presenta com l'impuls del cos que, si l'escoltes, et porta a fer, sense que neguin que es necessiti un (des)aprenentatge.

Tot i el perill que pot comportar la naturalització d'un cert ideal de dona i mare en base a l'instint, aquest també pot servir per escapar del control social sobre el cos, legitimant l'agència envers les pràctiques de criança que es duen a terme i sobre les relacions que a partir del cos es poden generar. Defugint, així, d'un control social/cultural hegemònic sobre el mateix, sent una manera de tornar a corporalitzar les relacions en un context on, degut a la complexitat de les classificacions i al fort control que s'exerceix per mantenir-lo, existeix la tendència a que “las relaciones sociales se desarrollen entre espíritus desprovistos de cuerpo” (Douglas 1978: 96-97).

Disciplina i control social sobre el cos: submissió i anti-hedonisme

Les crítiques que rep la lactància materna i altres usos de la corporalitat²⁰ com a una forma de malcriança es poden relacionar amb els conceptes de disciplina, control corporal i control social sobre el cos. La imposició de la disciplina a través de la separació del cos de la mare i el nadó es pot lligar a una tipologia de criança impulsada per una Pediatria –i Pedagogia- determinada. Pediatria que el sociòleg M. de Miguel (1984: 12) anomena *amorosa dictadura*, on es deïfiquen els principis d'autoritat, austeritat i disciplina a tots els nivells, considerant el plaer com quelcom pecaminós i antinatural. La hipòtesi de la *dictadura amorosa*, en especial pel que fa a la autoritat, disciplina, segregació de la infància i antihedonisme en la mateixa, es podria vincular al que s'ha vingut anomenant *Pedagogia Feixista*, terme que sovint esmenten moltes de les meves informants.

Tota la medicalització que la lactància ha patit, en especial sobre la imposició d'horaris i tècniques corporals, es podria analitzar des d'un enfocament de disciplinar els cossos, tant de la mare com el fill/a. Disciplina entesa, en els termes de Foucault, com una tecnologia política del cos, “una anatomia política del detall” (Foucault 1982: 143), vinculada a la creació tant de l'Home-Màquina, com al naixement de la *psi* i a la imposició de la Norma com a coacció. Aquest poder disciplinari es podria associar, novament, a la racionalització científica de la maternitat homologant-la al procés de producció del sistema industrial i capitalista al·ludit per Narotzky (1995: 67), unida a la racionalització esmentada de les tasques domèstiques seguint unes pautes similars a l'organització científica del treball.

La medicalització, al mateix temps, denota una desconfiança envers les capacitats de la mare i per tant la necessitat de la seva tutorització. Existint, al mateix temps, una desconfiança sobre els processos biològics. La tecnologia moderna s'hipervaloritza generant una determinada, que no única, científicació de la maternitat. Tanmateix, cal tenir present, que el model de *Criança Natural*, tot i que presentin idees diferents i fins i tot contraposades, també és un model produït per especialistes emmarcats en diferents disciplines científiques (biologia, pediatria, psicologia,...) que controlen i transmeten els sabers a partir de diversos mecanismes d'autoritat. No obstant, el paper atorgat a la mare és diferent, essent més actiu i participatiu.

---

²⁰ Agafar el nadó a coll, bressolar-lo, respondre immediatament al plor amb el contacte corporal, el collit,...

La majoria de les meves informants expressaven que s'adcrivien a pràctiques de criança corporal, com l'al·letament matern, perquè no volien fills submisos que aprenguessin a obeir. Deixar plorar a un nadó de forma sistemàtica i com a mètode educatiu es percep com un tipus d'educació conductivista que veu la naturalesa del nen com a manipuladora i egocèntrica. Naturalesa que s'ha de dominar i sotmetre a l'autoritat dins una relació jeràrquica entre progenitors-fills/es. Per contra, molts dels discursos de les mares, es basen en que la natura del nadó és social i cooperativa. Es veu com un ideal explicar el perquè de les normes, utilitzant el que Douglas (1978: 42-43), a través de Bernstein (1964), anomenava un *codi elaborat*.

Analitzant les dades extretes durant el treball de camp, una conclusió de la recerca és que les famílies que realitzen pràctiques de criança corporal responen en especial a famílies personals²¹ que utilitzen de manera ideal, però no exclusivament, codis elaborats. Seguint amb aquesta primera conclusió, aquest ideal de codi elaborat es podria interpretar com una manera d'escapar d'un control social i corporal on el nen/a: “se libera de la rigidez de un sistema de categorías fijas pero queda en cambio prisionero de un sistema de sentimientos y principios abstractos” (Douglas 1978: 47).

En l'esmentat anti-hedonisme en la criança trobem el rebuig de poder experimentar plaer criant. Percebre la lactància com a obscena ens remet als diferents lligams entre lactància i sexualitat. Lligams que es vinculen a la doble vessant simbòlica del pit històricament construïda: el pit nutricional i el pit eròtic. Hi ha mares que, degut a haver experimentat plaer durant la lactància, o perquè els fills/es comencen a jugar amb els seus pits, es senten culpables i es plantegen deslletar. En aquest aspecte, es podria pensar si es veu – que no vol dir que ho sigui- de forma no expressada conscientment, una sexualitat incestuosa en la relació amb el nadó a partir d'un cert moment. El deslletament imposaria uns límits en clau de prohibició d'incest que crearien l'alteritat. Enfront aquesta visió que veu una anòmala relació entre sexualitat i lactància, existeixen discursos èmic que lliguen la lactància materna a la sexualitat femenina i als seus cicles sexuals, degut a la presència de l'oxitocina, hormona també present en el part i en el coit. Aquesta sexualitat, o libido maternal, és veu com diferent a la sexualitat coital heterosexual i es reivindica com una vivència femenina. Es vincula, a vegades, amb la lliure expressió de la sexualitat o libido del nadó. Per últim, existeix tota una altra sèrie de discursos d'informants que no veuen, o no expressen, cap relació entre lactància i sexualitat.

La noció de persona darrera l'al·letament matern

L'anàlisi de les crítiques a la dependència materno-filial em conduïren a la noció de persona que es té a Occident, és a dir; a l'Individualisme com a valor moral de la Modernitat. L'individu modern, tal com assenyala Stolcke (2001: 7) s'entendria com a subjecte emancipat d'allò social, lliure de tot ordre col·lectiu i igual a la resta d'éssers humans. Com a tal, seria l'encarnació de la Humanitat. Des d'aquesta visió ideològica de l'individu modern, per antonomàsia autònom i independent, separat, és com s'entendria el valor absolut de la llibertat individualista que en certa manera es contraposaria amb una llibertat relacional. Des d'aquesta visió podem entendre la importància de “potenciar” allò que s'interpreta com l'autonomia dels nens i nenes des de ben petits. El nen/a, com a individu, o prototip del mateix, ha de ser autònom el més aviat possible.

²¹ Famílies on no s'exalten uns esquemes fixos de rols sinó la autonomia i la vàlua personal.

L'Individu es representa com a una "essència" que es troba dins d'ell mateix, tancat en ell mateix, pre-existent i generador de les relacions enlloc de ser les relacions les que el generen i configuren. En aquest sentit, certes pràctiques com la lactància materna durant un període llarg de temps o el llit familiar²² és podrien interpretar com anomalies dins d'aquesta promoció del valor de la independència o autonomia. Una anomalia del valor de la llibertat entesa com a separació corporal. L'esmentada "inconsciència d'allò social" ocultaria el caràcter relacional de les configuracions i conformacions d'individualitat en les persones.

A Occident, el cos seria una barrera davant el contacte que protegiria el que es troba a dins: la "individualitat". S'ha de protegir el cos i el límit d'aquest per evitar la confusió dels cossos, dels sers i els "esperits/ànimes". El fet que certes famílies optin per ocultar aquestes pràctiques es pot interpretar com l'existència d'un tabú en relació a certes utilitzacions del cos en la criança, passat el temps considerat "normal". Mary Douglas a *Pureza y peligro*, defineix el tabú com: "una práctica de codificación espontánea que establece un vocabulario de límites espaciales y señales físicas y verbales para cercar las relaciones vulnerables. Amenaza con peligros específicos si el código no es respetado" (Douglas, 1966: 12). Les relacions vulnerables, en aquest cas, serien les relacions entre individus suposadament (o idealment) independents.

Com a hipòtesi, darrera aquest tabú s'amagaria una por social a la fusió dels cossos i dels fluids. La "fusión" crea confusió. En castellà es podria fer el següent joc de paraules, la "confusión" vindria de la "fusión con". Els discursos psicologitzants contra la lactància ("fa el nen/a dependent", "supleix una carència emocional de la mare", "crea un malsà vincle simbiòtic",...), serien una pressió social per separar allò que ha d'estar separat, l'Individu, un dels fonaments i valors de la Modernitat. La fusió dels cossos resultaria una contaminació de l'Individu. En aquest cas, els perills psicològics que s'associen a la lactància materna "prolongada" i a altres pràctiques de criança corporal, donen un llenguatge sobre el tipus de "contaminació". Esmenten els perills de no preservar la puresa i les separacions sagrades que, al no ser respectades, converteixen les categories en ambigües.

El límit entre els cossos, el tabú de certs contactes, la pressió social i fins la prohibició en alguns casos, es podria interpretar com l'intent d'interposar una barrera per protegir la individualitat de la mare i el nen en una relació que no marcara els límits (cognitius) entre un i l'altre, no permetent l'emergència de la personalitat. El caràcter *dividual* de la relació es veuria com la dissolució de la frontera corporal que protegeix l'individu. Exigir el límit seria exigir la creació de l'alteritat, i per tant, de la identitat definida com a separada. Portar el nadó/nen sempre a sobre, compartir el llit familiar, abraçar o agafar a coll el nadó que plora, l'alletament més enllà d'un temps considerat "normal" serien vistes com compartir intimitats corporals que amenacen aquesta individualitat, les barreres corporals que la protegeixen, podent arribar a "patologitzar" un cert tipus de relació de parentiu i de criança.

Un concepte antropològic important que es vincula en aquestes reflexions dutes a terme en el camp del parentiu és el de *dividual*/(in)dividual de Strathern a *After Nature* (1992) relacionat amb la producció a Occident de l'individu a través de les relacions de parentiu. La descripció que fa Strathern de la persona és la de "composite site" (Strathern 1988: 13) de substàncies i accions plurals dels altres. L'alletament matern es basa en una certa visió de la *dividualitat*. Alhora, una de les justificacions que es donen

---

²² Existeix una certa vinculació entre la lactància materna i el llit familiar ja que facilita l'alletament nocturn. No obstant, no totes les dones que alleten comparteixen el llit familiar ni totes les famílies que comparteixen el llit familiar alleten.

per mantenir aquesta pràctica és la creença que produirà fills/es emocionalment segurs d'ells mateixos i, conseqüentment, autònoms i lliures. Les relacions *dividuals* volen generar l'(in)dividual simbòlic. Dit d'una altra manera, tal com apunta Strathern, el que s'oculta darrera l'(in)dividual, a Occident, és el dividual, la interrelació. Tot i l'aparent paradoxa, les relacions socials de parentiu, a Occident, produeixen individus. La producció de la "individualitat" forma part d'una tradició occidental.

La llet materna també és vista en alguns cercles com a generadora de la persona a través del seu vincle. En l'anàlisi d'aquest tipus de vincle, i lligant-ho a l'anteriorment dit, apareix el concepte de *mutualitat del ser* de Sahlins (2011: 6) que seria allò que el parentiu és i vindria del fet de compartir i participar en i de l'altre a través tant de compartir substàncies bio-genètiques (fluids corporals -sang, llet, esperma,...-i/o gens), com de compartir pràctiques socials. La Participació en l'altre és un fet de bi-presència, de *dual unity* que no s'ha de confondre amb una *unified duality*. El que costaria de concebre des d'una perspectiva ideològica individualista, per xocar contra els seus valors, és aquest *dual unity* i, per tant, la confondria amb *unified duality*. Enlloc d'aquesta Participació esmentada, el que des de la perspectiva individualista es veuria, seria una simbiosis on es dissol la identitat enlloc de generar-la.

Conclusions i futures línies de recerca

Tal com s'ha anat dient, la irrupció del biberó durant el s.XX va anar transformant els significats de la llet materna i les relacions que a partir d'ella es generaven (Soler 2011:198). La davallada de la lactància materna als anys 70 va provocar que organismes internacionals de la salut, com la OMS, engegessin mesures per protegir-la i promocionar-la. En paral·lel, grups de mares, van començar a organitzar-se a partir dels 80 per donar i rebre suport en els seus processos d'alletament.

Actualment, existeixen tota una sèrie de grups, configurats per col·lectius socials heterogenis, que es mouen per la recuperació de la lactància materna i la seva normalització. Col·lectius que són, sobretot, un punt de trobada i de referència, de (re)creació de cultura i producció de discursos alternatius i/o subalterns. Aquesta recuperació de la lactància, més que un intent de "retorn al passat" o del "retorn a la Natura" a l'estil de Rousseau, semblen ser una resignificació simbòlica d'una pràctica femenina, així com de la Història. A través d'aquests grups es reconstitueixen uns sabers femenins al voltant de l'alletament matern. Les que realitzen les mateixes pràctiques assenten una altra *normalitat*, reconfigurant una cultura al voltant de l'alletament matern que pren com a referència la pròpia experiència de lactar i no aquelles derivades del biberó o de l'alletament pautat. Caldria veure en quina mesura es (re)configura un nou ordre simbòlic al voltant, no només de la maternitat, sinó de la manera de veure i relacionar-se amb el món. Una futura línia a seguir seria aprofundir en aquests discursos i les crítiques que dirigeixen tant cap al feminisme clàssic com cap als models productius i de consum imperants recopilant la pluralitat de discursos i pràctiques existents.

L'actual teoria científica lliga la producció de llet a la seva extracció. Com més llet s'extreu més llet es produeix. La seva escassetat es deu, principalment, a pràctiques respecte a ella que la interfereixen. L'escassetat de la llet humana com a recurs natural *per sé*, menys en els comptats casos de malaltia, es torna una fal·làcia. En conseqüència, es converteix també en una fal·làcia l'elecció relativa produïda per mitjans insuficients, encaixant aquest fet dins la ja mencionada teoria econòmica de Polanyi (1994). Teoria

que atribueix aquestes dues fal·làcies al dogma clàssic de l'Economia Formal. En aquest aspecte, l'escassetat de la llet humana, estaria social i històricament construïda.

La lactància materna és un punt conflictiu dins dels feminismes. Hi ha autores que veuen la lactància materna com “un acte polític d'insubmissió”²³ (Blázquez 2009: 4). Per altres, la promoció de la lactància materna es vista com un retrocés i “un ejemplo de como se proyecta la reacción médica y social delante el avance del feminismo, los cambios en la vida de las mujeres y los logros en cuánto una mayor autonomía” (Esteban 2000:221). Dins aquesta última corrent, l'instint maternal és una creació històrica que ha servit per naturalitzar l'ideal de la *Bona Mare* tot lligant-lo a una ideologia de la maternitat intensiva. Hem vist que autores com Esteban (2000) i Montes (2007) vinculen l'ideal de *Bona Mare* i la *maternitat intensiva* a la pràctica de l'al·letament matern. Tanmateix, crec important remarcar que les dones lactants també s'enfronten a culpabilitzacions pel fet de donar el pit com el donen. Sense negar l'existència d'una *maternitat intensiva*, fruit de la hiperresponsabilització social que recau sobre la mare en la criança, la crítica a aquests discursos també prové de mares que se suposen dins aquest ideal. Si el fet de ser *bona mare* estigués inscrit sobretot en l'al·letament: ¿com entendre el rebuig que genera l'al·letament “prolongat”, el qual moltes vegades s'acaba portant en secret?

Aquest fet planteja que aquest ideal no està tan ben definit socialment, cosa que permet culpabilitzar, si es desitja, absolutament a totes les mares reals, ja que exerceix una funció de control sobre totes les dones i les seves conductes. Els processos de culpabilització –i l'assumpció o rebuig de la culpa- es donen, per tant, cap a totes les mares i a les dones per extensió, en base a un ideal dúctil impossible d'assolir. Ideal que canvia depenent de les relacions socials i de la finalitat amb la que es vulgui emprar. Com em deia una mare lactant: “yo tenía asumido que, hiciera lo que hiciera, siempre sería una mala mare” [Julietta, mare que al·letava un nen de dos anys]. Una futura línia a seguir en aquest sentit seria aprofundir en els debats feministes entorn l'al·letament matern, contrastant-ho amb els discursos i les praxis de les famílies informants. En aquest sentit indagar, entre altres aspectes, quins són els rols i les tasques atribuïdes a les mares i els pares en la criança així com quina és la redistribució econòmica dins les famílies.

Una altre de les línies de recerca a aprofundir és el paper que pren l'Instint. Una de les conclusions preliminars és que l'*Instint* permet revaloritzar el cos a través de la confiança amb ell i en les pròpies capacitats tant de la mare com del nadó. Permet enfrontar-se als comentaris que qüestionen certes pràctiques al fer-les “seguint l'instint” i no les convencions socials. Al presentar-se com un sentiment, “que és té o no és té”, no és pot negar, entrant, per tant, en una altra lògica del discurs. Al l'igual que Bourdieu (2010) marcava la diferència a efectes analítics, entre el sentiment de l'honor i el sentit de l'honor; em plantejo la hipòtesi de si no seria factible veure l'instint més que com un sentiment com un sentit pràctic. Una carta a utilitzar depenent del joc de forces que es doni en un camp determinat en vistes a legitimar l'agència sobre el propi cos i el seu ús en la criança.

L'al·letament matern es basa en una certa visió de la *dividualitat*, i com hem esmentat abans, rep un rebuig social –més o menys forts depenent el context social- per ser considerada una “contaminació” a la individualitat. No obstant, una de les justificacions que es donen per mantenir aquesta pràctica és la creença que produirà fills emocionalment segurs d'ells mateixos i per tant autònoms i lliures. Per tant, a través

---

²³ Ponència Isabel Aler (2003) *Concebir, gestar y dar a luz a lo que somos y podemos ser gen-eros-a-mente* al curs d'estiu de la *Universidad de Maspalomas* (Blázquez 2009:4)

d'aquestes relacions *dividuals* es vol generar l'(*In*)*dividual* simbòlic. En aquest joc entre el *dividual* i l'(*In*)*dividual*, és on es situa la principal línia a seguir d'una futura recerca.

Per la majoria de les meves informants la lactància, tot i provocar sentiments ambivalents, és viscuda com a connexió, participació, comunicació, màgia, reciprocitat i vincle de parentiu entre mare i fill/a. El pit no es veu com un envàs o objecte, com podria ser el biberó, sinó com un "pit relacional", que crea relacions més enllà, i no obstant també lligat, al "simple" fet de proveir aliments i defenses. La llet, cria. Generadora d'un vincle amb el fill/a a través del procés d'alletar que configura la personalitat i la maduresa emocional del mateix. En aquest sentit, i com a conclusió final de la recerca, la lactància materna és una forma de Participació en l'altre, de mutualitat del ser i de *making kinship* que produeix Individus a través d'aquestes relacions.

Bibliografia

- BADINTER, E. (1980) *¿Existe el amor maternal?. Historia del amor materno. Siglos XVII al XX*, Barcelona: Paidós.
- BERNSTEIN, B. (1964) "Social Class and Psychotherapy", *British Journal of Sociology*, 15, pp.54-64
- BOURDIEU, P. (2010) *Tres estudis d'etnologia de la Cabília*. Valencia: SPUV
- BLÁZQUEZ, M^aJ. (2009) "Ecofeminismo y lactancia", http://www.holistika.net/parto_natural/lactancia_materna/ecofeminismo_y_lactancia.ap, consultat el 15 setembre 2012
- DOUGLAS, M. (1978) *Símbolos naturales*, Madrid: Alianza Editorial.
- DOUGLAS, M. (1966) *Pureza y Peligro*, Buenos Aires: Nueva Visión: SAIC.
- ESTEBAN, M^aL. (2000) "La maternidad como cultura. Algunas cuestiones sobre lactancia materna" in Perdiguero y Comelles (eds.) *Medicina y Cultura. Estudios entre la antropología y la medicina*, Barcelona: Bellaterra, pp.207-226.
- FOUCAULT, M. (1982) *Vigilar y castigar*, Madrid: Siglo XXI
- FOUCAULT, M. (1992) "Del poder de soberanía al poder sobre la vida", a *Genealogía del racismo*, Madrid:La Piqueta, pp. 247-273
- GONZÁLEZ, C. (2006) *Un regalo para toda la vida. Guía de lactancia materna*, Madrid: Temas de Hoy, S.A.
- HAYS, S. (1998) *Las Contradicciones culturales de la maternidad*, Barcelona: Paidós
- M. DE MIGUEL, J. (1984). *La amorosa dictadura*, Barcelona: Anagrama.
- MONTES, M^aJ. (2007) *Las culturas del nacimiento. Representaciones y prácticas de las mujeres gestantes, comadronas y médicos*, Barcelona: Universitat Rovira i Virgili
- NAROTZKY, S. (1995) *Mujer, mujeres, género. Una aproximación crítica al estudio de las mujeres en las Ciencias Sociales*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas
- OSBORNE, R. (1993) *La construcción sexual de la realidad*, Madrid: Cátedra.
- PARICIO, J.M^a. (2004) "Aspectos históricos de la alimentación al seno materno", a Comité de Lactancia Materna de la Asociación Española de Pediatría. *Lactancia Materna: guía para profesionales*, Monografías de la AEP nº 5. Ergon: Madrid, pp.7-25
- POLANYI, K. (1994) *El sustento del hombre*, Barcelona: Mondadori.
- SAHLINS, M. (2011) What Kinship is (part one), *JRAI*, 17, pp.2-19.

- SAHLINS, M. (2011) What Kinship is (part two), *JRAI*, 17, pp.227-242.
- SALAS-SALVADOR, J. *et al* (eds.) (2005) *La alimentación de nuestros ancestros*, Barcelona: Glosa.
- SOLER, E. (2011). *Lactancia y parentesco. Una mirada antropológica*, Barcelona: Anthropos.
- STOLCKE, V. (2001) “Gloria o maldición del individualismo moderno según Louis Dumont”, *Revista de Antropologia São Paulo* 44, pp.7-36
- STRATHERN, M. (1988) *The gender of the gift: problems with women and problems with society in Melanesia*, Berkeley: University of California Press.
- STRATHERN, M. (1992) “Individual and diversity”, *a After nature: English kinship in the late twentieth century*, Cambridge: University Press, pp.10-45
- YALOM, M. (1997) *Historia del pecho*, Barcelona: Tusquets